

PAVEL KOSEK

Příčinné věty v češtině období baroka¹

0 Interpretaci jazykového ztvárnění kauzality byla v české i světové lingvistice posledních desetiletí věnována značná pozornost. Kauzální (příčinné) vztahy byly analyzovány z hlediska formální a sémantické stavby syntaktické struktury věty, od 70. let minulého století byly tyto výklady doplněny o pozorování pragmatické dimenze kauzálních vztahů. Přitom byly různými způsoby aplikovány nástroje teorie argumentace, resp. formální a konverzační logiky (v českém prostředí např. Karlík 1995 nebo Švandová 1999).

V české syntaktické tradici se ustálilo širší a užší pojetí příčinných vztahů. V širším pojetí se jimi rozumí všechny vztahy, jejichž interpretační pozadí tvoří materiální implikace (tzv. příčina v širším smyslu: zahrnuje příčinu v užším smyslu, podmínku, přípustku, účel atd., srov. Nebeská 1976, Daneš 1985); v užším pojetí se příčinou rozumí vztah opět založený na materiální implikaci (popř. na pouhé víře v kauzální souvislost mezi platností dvou prvků *a b*), v němž je jeden prvek prezentován jako kauzující/motivující prvek druhý (tj. na základě předpokladu vztahu *jestliže a, pak b* se tvrdí *protože a, b* nebo *protože b, a*, popř. *a, a tedy b* nebo *b, a tedy a*). V kontextu sémantizující české syntaktické tradice se v tomto užším pojetí vydělují tři podtypy příčinných vztahů: 1/ **příčina** (*Ursache*) – **následek**, kauzální vztah vyplývá z „objektivního“ stavu okolního světa, je nezávislý na lidském jednání *protože a, b*, 2/ ¹**důvod** (*Beweggrund*) – **následek**, motivační vztah mezi dvěma fenomény je hledán na základě znalostí pravidel lidského chování či sociálních zvyklostí *protože a, b*; 3/ ²**důvod** (*Beweisgrund/Erkenntnisgrund*) – **závěr**, z platnosti konsekventu postulované obsahové souvislosti *jestliže a, pak b* je odvozována platnost antecedentu, tj. *protože b, (asi) a*; ²důvod má status argumentu v procesu uvažování. U některých autorů je podtyp 1/ chápán jako příčina v ontologickém smyslu, zatímco podtyp 2/ jako příčina ve smyslu gnozeologickém. Hranice mezi jednotlivými pod-

---

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci POSTDOC projektu GA ČR (405/04/P065) *Spojovací prostředky češtiny období baroka*.

typy je ovšem neostrá (zejména mezi 1/ a 2/ je velmi vágní), a to zejména proto, že čeština během svého vývoje nevyvinula specializované formální prostředky, kterými by jednotlivé podtypy od sebe zřetelně odlišovala (s výjimkou předložky *kvůli*, která má zřejmě platnost 2/). Z tohoto důvodu budu používat termíny příčina/příčinný/kauzální jak ve významu zahrnujícím kauzální (kauzální/ motivační) vztahy podtypu 1/, 2/, 3/, tak také ve významu užším, referujícím k podtypu 1/ (na toto užší pojetí termínu příčina/příčinný vždy ve svém výkladu upozorním). Výrazem důvod míním podtyp 3/, tj. ²důvod; pokud se během mého výkladu objeví nutnost operovat s podtypem 2/, tj. ¹důvodem, budu pro něj v souladu s jinými českými skladbami užívat označení motiv.

Ve svém příspěvku se věnuji výkladu vývoje spojovacích prostředků, jak je reflektují vybrané tištěné památky barokní epochy. Soustředí se přitom především na příčinné vztahy v užším pojetí – jazykem školské syntaxe se zabývám především souborem tzv. příčinných vět. Za primární jsem stanovil perspektivu spojovacích prostředků, jež považuji za hlavní indikátor mezivětných relací. Soustředí se především na spojovací prostředky, které prototypicky slouží ke ztvárnění té složky kauzálních (kauzálních/motivačních) vztahů, již charakterizují jako kauzační/motivační. Pozornost věnuji především takovým souvětím, v nichž je příčina signalizována spojovacím prostředkem či kde spojovací prostředek takové signalizaci nebrání. Je totiž sporné, zda vyjadřují kauzální spojovací prostředky typu *protože*, *poněvadž*, *neboť* ad. kauzální vztahy; podle komunikačně orientovaných koncepcí slouží spíše k vyjádření konkluzivnosti (více viz Karlík 1995: 32). Jako takové jsou pak využívány v rámci procesu mezilidské komunikace k signalizování ilokuční funkce „ospravedlnění“, „vysvětlení proč“, „zdůvodnění“ (ibid.). Do svého příspěvku nezahrnuji spojovací prostředky *ješto*, *an/an*, *ana*, *ano*, *sice* a *když*, jež se v barokním období také užívaly ve funkci kauzálních spojovacích prostředků, neboť jsem o nich referoval jinde (Kosek 2003, 2006). Kromě toho rezignuji na popis navazovacích relativ typů *načež*, *pročež* atd., jež je nutno analyzovat v rámci interpretace ostatních relativních prostředků.

1 Mezi tradiční spojovací prostředky příčinných vět patří spojka *nebo*, která vnikla z komponentů *ne-* a *-bo*. Etymologický výklad původu těchto komponentů *nebo* je víceméně jednotný: *ne-* se považuje za zápornku, *-bo* za jistící výraz, zřejmě geneticky spjatý s afirmativním nebo stupňovacím *ba* (Trávníček 1931: 60, Bauer 1960: 285).²

² Tento výklad však nelze považovat za uspokojivý: není v něm totiž přesvědčivě vysvětleno to, jakým způsobem tyto dva komponenty mohly nabýt kauzální platnosti. Za pravděpodobnější pokládám to, že komponent *bo* se v *nebo* ustálil již jako kauzální výraz: samostatné kauzální *bo* je dobře doloženo v západních slovanských jazycích, slezkočeských dialektech, a ojedinelé dokonce i ve staré češtině (Gebauer 1903, Kopečný 1980). Nejasné ovšem zůstává, za jakých okolností pronikla do platnosti kauzální spojky *nebo* zápornka *ne-*. Jiné slovanské ekvivalenty *alebo*, *alibo*, *albo*, mající také kauzální a disjunktivní vý-

1.1 Ve zkoumaných památkách je v příčinné platnosti podobně jako ve staré češtině ještě tvarově neustáleno. Pravidelně se vyskytuje v etymologicky náležité podobě *nebo* a v apokopované formě *neb*. Běžná je také podoba *neboť*; varianta *nebt'* je spíš ojedinělá, podoba *nebotě* výjimečná (jen v KonstLim). V kauzální platnosti se vůbec neobjevuje spojka *aneb(o)*. Ze zkoumaného materiálu je zřejmé, že proces formálního odlišení disjunktivního a kauzálního *nebo*, na jehož konci stojí novočeské *neboť*, nebyl v barokní češtině ještě ukončen.

neb *K tomu ačkoliv byl Pán milostivý a dobrotivý, však spravedlnost velice miloval, a zstával, n e b žádných pochlebníkův, ani darův, ani přimlův nepřijímal, ale jak dlé práva uznal, tak každého dle jeho zasloužení dobrým neb zlým odměňoval Země 210–211; A stalo se, n e b ten rozlícený člověk protivníka svého neviděl, ač on před jeho očima stál KonPost 601;*

nebo *To slyše mních řekl k němu: „Můj milý bratře, jestliže tak činíš, veta jest po tobě; n e b o chováš v svém domě takového hosta, kterýž všecko jmění tvé zžírá, ...“ JestřVid 75; Než zle ten mudroval jako nemoudrý; n e b o ani větrů, a víchřů nevidíme, avšak slyšíme, že fučí, že veliké šify ženou, a pudí, bouřky na moři zdvihají, lesy klátí, stromy vracují, i mnohé jiné věci působí BožSlav 442;*

nebot' *... při své čistotě velikou zdrženlivost zachovávala, též i jiné tomu učila, k všem také ctnostným a spravedlivým velmi přívětivá byla, protož také u lidí velké lásky dosáhla, n e b o t' ji všickni jako svou Máteř milovali BeckPos 27; ... Pane to já neudělám, n e b o t' vím, že ten Hrob předivný jest, ... Země 293;*

nebt' *Nápodobnou Lásku prokazuje nám Bůh Duch Svatý v temnostech nevědomosti postaveným; n e b t' jak Cornelius a Lapide svědčí: „Bůh Duch Svatý Světlo jest, ...“ KonPost 371; ... ona slova z Žalmu 131 sv. Davida opakuje: „Tot' jest odpočívání mé na věky věku; tuť obývatí budu, n e b t' jsem zvolil jej“ TanŽiv 36 – Haec requies mea in seculum seculi: hic habitabo, q u o n i a m elegi eam TanTroph G1 r;*

nebotě *Ta v deklinování téměř žádné nesnáze nemají: obzvláště když pouhý Čech jen latinskou principii umí. N e b o t' ě chodě do školy říkal: „svatý, svatá, svaté, dobrý, lepší, nejlepší, etc.“ KonstLim 52.*

Navzdory tomu, že kauzativní *nebo* není tvarově ustáleno, lze u některých autorů sledovat tendenci odlišit ho od homonymní disjunktivní spojky *nebo*: např. Bilovský (BilCant, BilPia), Matěj Tanner (TanMHor) či Felix Kadlinský (TanŽiv) preferují v kauzální platnosti *nebo*, zatímco v disjunktivní významu užívají *neb*, *anebo* popř. *aneb*. Naproti tomu v *Muži Apoštolském* Jana Tannera (TanMuž) převažují formy s novočesky obvyklým *neboť*. Podobně preferuje podoby s příklonným *-t'* ve vlastním textu *Brusu* Jiří Konstanc (KonstLim) – *neboť*, *nebt'*, ačkoli ve svém výkladu nečiní mezi *neb*, *nebo*, *neboť*, *nebt'* rozdílu. U jiných autorů se objevuje náznak odlišit tyto podoby funkčně, např. Jestřábský (JestřVid) liší mezi *nebo* – prostředkem koherence textu a *neb* – souvětňnou spojkou. Dobové gramatiky a slovníky uvádějí

---

znam, napovídají, že by se u výkladu etymologie prvního komponentu ne(bo) mělo uvažovat o odporovacím významu. Na možnou adverzativní platnost prvního komponentu *nebo* přímo ukazují jiné podobné slovanské výrazy *abo*, *ibo*, které mají kromě kauzálního významu (*abo* rovněž disjunktivního) také význam odporovací (Kopečný 1980). Zcela jiný výklad etymologie *nebo* poskytuje V. Machek (1971), který tento výraz považuje za původně podmínkovou spojkou „jestliže ne“ spjatou např. s gótským *niba*, staroanglickým *nefn* apod.

bez rozlišení podoby *neb*, *nebo* (DrachGram, DolGram, VusDict), pouze RosaThes navíc uvádí, že se mohou rozšiřovat pro větší důraz a souhlas s příklonným *-ř* (všechny gramatiky *nebo* považují za příčinnou nebo důvodovou spojku).

Jak je patrné z dokladů, *nebo* obvykle slouží k ztvárnění toho typu příčinných vztahů, který jsem v úvodu charakterizoval jako motiv. Kromě toho však *nebo* slouží i k vyjádření příčiny (podtyp 1/) a důvodu:

příčinné ... *Golo ale nechtěl se na to dívati, nýbrž poručil jako kurevská oči psům hoditi, ale psi to jisti nechtěli, n e b o pes psa jisti nebude* Jenov C2 r; *Když sazenice vyrostou, ustavičného pleťi potřebují, a častého zalívání, n e b o ta bylina jest velmi žíznivá* FišKnih 96 – ... *saepius etiam irrigandae; sitis e t i a m omnino impatientes sunt* FišOper 119;

důvodové *Na ty hory možné není žádnýmu člověku bez obzvláštní Boží pomoci zhůru vyjíti, n e b jsou tak příkré jak by mohla nejaká zeď býti, a jen jedinká cesta jest zhůru, ale ta jest všeckna ohnivá, že žádný nemůže po ni jíti* MartŽiv 54L – *Zu diesen Bergen kan niemand ohne sonderliche Hülff Gottes hinauff steigen, d a n sie seynd so gäh wie die Maueren, und geht auch nit mehr dan ein Weeg hinauff: ...* MartLeb 47P; *A dobře činili, n e b o žádná ctnost není dokonalá bez trpělivosti: ...* HamHist 166–167.

1.2 Stejně jako v nové češtině osciluje *nebo* v barokních památkách na hraně mezi parataxi a hypotaxi.

1.2.1 O jeho spíše paratactické platnosti svědčí to, že často plní funkci textového konektoru, který spojuje samostatné textové jednotky po koncové pauze. Běžně také „otvírá“ nový odstavec:

Neměž tedy toho za sprostý chléb a za sprosté víno. N e b o t' jest tělo a krev Kristova, podle slov Páně. N e b o ačkoli smysl tobě to nvuká: a' však tebe utvrzuje víra BiblSvat Gn 27, komentář; *Byl pak Belizaryus, obzvláštně v věcech válečných, šťastný a vítězný, jakž o něm hystorye vypravují. N e b o Peršany, nepřátelé císařovi, na hlavu porazil, všecku Afryku podmánil, ...* JestřVid 110; *Poněvadž pak ta pout mezi jinýma nehlavnější jest, proto také obecní všeho křesťanstva Otec Alexander, toho jména sedmý Papež římský na ten obzvláštně svátek, plnomocně všech hříchův odpustky, tomu místu jest uděliti ráčil. (Nový odstavec) N e b o vezmouce jistou toho správu léta 1660 jak veliký počet nábožných poutníkův o té slavnosti odevšad se na tu svatou horu schází, a po vykonané spovědi k Stolu Páně přistupuje: ...* TanMHor 69.

Podobně lze za symptom jeho paratactičnosti chápat to, že tlumočí především latinské paratactické *enim*, *nam*:

„Cor Holofernis concussus est, erat e n i m ardens in concupiscentia eius.“ Srdce Holoferna bylo raněno, n e b o hořel žádosti její BilPia 147; *Potrěti, a' šetří hospodář, by pacholci, když svážejí obilí, celých snopů nemetali před hovada, s velikou jak těchto, tak i obilí škodou: n e b o takového syrového obilí, vlášť pšenice a žita, dobytek zažiti nemůže, ale všecko zase nezažité vracuje, jakž poznati jest z lejna jejich* FišKnih 33 – ... *tum frugis cum detrimento. N a m id crudi frumenti ... armenta minime digerunt ...* FišOper 39.

Toto hledisko však nelze přeceňovat, jak dokumentuje následující doklad z *Trojího Chlébu nebeského*, ve kterém je *nebo* ekvivalentem latinského hypotaktického *quia*, zatímco ekvivalentem latinského paratactického *enim* je *poněvadž*:

„Viae Domini rectae, viae pulchrae, viae plenae, rectae sine errore, q u i a ducunt ad vitam, pulchrae sine sorde, q u i a docent munditiam, q u i a totus jam mundus est intra

Christi sagenam, planae, sine difficultate, q u i a donant suavitate, jugum e n i m eius suave, & onus leve“; *to jest cesty Pána jsou cesty přímé, cesty krásné, cesty plné, cesty rovné, přímé bez bludu, n e b o vedou k životu, krásné bez kalu, n e b o uči čistotu, plné hojnosti, n e b o již celý svět jest v síti Krista postaven, rovné, bez obtížnosti, n e b o udělují sladkost, p o n ě v á d ě jho jeho jest sladké, a břímě lehké* MarTroj 77.

Spojka nebo často tlumočí i jiné latinské hypotaktické spojky *quia, quoniam, cum*:

quia ... „*contristatus est, q u i a dives erat valde,*“ *zarmoutil se, n e b* *bohatý byl velmi, aniž více ku Kristu se nevrátil:* ... BilPia 66; *praví Kristus: „Beati, qui nunc fletis, q u i a ridebitis,* *Blahoslavení, kteří nyní pláčete, n e b o se smáti budete*“ LaštČtvrť 14;

quoniam ... „*toto jest odpočinutí mé, tu bydleli budu, (rozuměj po smrti) n e b* *sem je vyvolil* TanŽiv 92 – ...: *haec requies mea in saeculum saeculi, hic habitabo, q u o n i a m elegi eam* TanTroph N1r;

cum ...: *ale těžko to bylo dovesti; n e b o* *kdož by uvěřil, že by beránek hltavému vlku násilí učinil* – ... *verum non erat id facile; c u m nemo crederet sceleris sui atrocitate agitatus,* ... TanŽiv 83.

1.2.2 Spojka *nebo* se v barokních textech vyznačuje některými skutečnými vlastnostmi hypotaktických spojek:

a/ Je souznačná s odkazovacím výrazem *pro*to:

Jest pak ječmen obilí nejužitečnější, p r o t o , n e b *se lidem hodí pro chleba, nápoj, kroupy, a slouží jim ke zdraví, hováďm pak k pici a k vykrmení:* ... FišKnih 24 – *Est porro hordeum frumentum utilissimum, q u i a servit & humano generi in panem, potum, legumina* ... FišOper 28; *P r o t o* *podlé svatého Tomáše onen pokušitel Krista, na poušti, který byl sám Lucifer, nepokoušel Krista v nečistotě, n e b o* *by se byl, za ten nečistý smrad styděl, tak vysoký, a pyšný duch* BilCant 252; „*Potens est oratio Ecclesiae supplicantis ad Dominum qui pius est ac misericors, & propitiatur invocantibus eum in veritate.*“ *P r o t o* *nařizujeme modlitbu, n e b o* *silná jest modlitba Cirkve orodující k Pánu, jenž dobrotnivý, a milosrdný jest, a smiluje se nad vzývajícím sebe v pravdě, a poníženosti* BiblCant 418; *P r o t o* *plakati, a z očí mých vody vyváděti budu, n e b o* *daleko ode mně učiněn jest utěšitel, obraceje duši mou* TanMHor 218.

b/ Odpovídá na otázku *Proč?*:

Proč toš „E o q u o d Christus Jesus qui in ea (Eucharistia) continetur, ut habetur sapientiae septimo capite, est candor lucis aeternae.“ *Odpovídá mně Honorius Papež toho Jména Třetíš P r o t o* *musí býti světlo při velebné Svátosti, n e b o* *v tej Kristus Ježíš pod způsobem Chléba skrytý, jest blesk světlosti věčné, který nás vždycky, více nežli slunce osvěcuje* BilCant 26.

V uvedených souvětích představuje věta uvozená spojkou *nebo* větu restriktivní (Karlík 1999), restriktivní mohou být pouze věty vedlejší.

S dalšími znaky hypotaktičnosti *nebo* jsem se však ve zkoumaném materiálu nesetkal: 1/ Neobjevuje se v antepozici. 2/ Není souřadně spojeno s jinou větou s *nebo*. 3/ Nenavazuje na jinou vedlejší větu. Pouze v izolovaných případech jsou doložena souvětí, v nichž navazuje věta s *nebo* na větu s *poněvadž*:

...: „*q u i a & ego in hoc mundo sum in angustiis iudicii Divini constitutus, super me e n i m sententia iudicis suspensa tanquam filio citae mortis. P o n ě v á d ě i já na tomto světě jsem obklíčen starostí, a ouzkoostí soudu Božího, n e b o* *nade mnou, jako meč na niti uvázaný stojí, a mně hrozí nenadále z toho světa vykročení, a strašlivé odsouzení* MarTroj 6; ...; *francouští kupci všechny spaliry a tapeceraje, v těchto zemích skupují, a do*

Frankreychu odvážejí, p o n ě v a d ěž se jich tam nedostává, n e b o obyvatelé missisipinští jako divoci cokoliv jenom vidí, všechno koupiti žádostivi jsou PošNov, 3. 2. 1720.

Jak naznačuje doklad MarTroj 6, je status *poněvadž* v těchto souvětech poněkud nejasný – pokud by totiž věta s *poněvadž* byla vedlejší, scházela by jí řídicí věta. I v několika málo jiných případech jsem zaznamenal věty s *poněvadž*, které by mohly být paratactické (viz 2.2.2).

Ve třech případech jsem excerpoval větu s *nebo*, která následuje po větě obsahující nominální skupinu, v jejímž centru se nachází výraz *příčina*. Podle grafiky a vyznění textu má toto spojení zřejmě charakter apoziciční. Je však možné, že podobně jako u jiných kauzálních spojovacích výrazů se nominální skupina s výrazem *příčina* či *důvod* ve svém centru blíží odkazovacímu výrazu (viz 2.1, 3.3.2). Pak by takové spojení se spojkou *nebo* mělo být chápáno jako hypotaktické:

Nebo kdyby byl tehdaž Melchysedech toliko pro nějaké snídání, neb svačinu chléb a víno Abrahamovi přinesl ... daremně by bylo Písmo hned po těchto slovich: Vynesl chléb a víno, položilo tuto p ř í č i n u : n e b o byl Kněz Boha nejvyššího Bibl Gn 14 komentář; A p ř í č i n a toho dvojí se nalezá; n e b o t' někteří létopisové svědčí, že když on Jindřich za římského císaře vyvolen byl, poslové k němu vysláni na číhadle ptáky chytajícího jej nalezli BeckPos 150.

1.4 Kauzální spojka *nebo* osciluje v barokní češtině mezi parataxi a hypotaxí, čímž plynule navazuje na stav ve staré češtině (Bauer 1960: 285–287). Nicméně plně transformaci *nebo* v hypotaktický prostředek brání její velmi frekventovaná textově orientující funkce (tuto funkci hypotaktické spojovací prostředky obvykle neplní). V textově organizační funkci je také oslaben její kauzální význam a spíše se blíží „vysvětlovacímu“.

2 Dalším hojně frekventovaným spojovacím prostředkem je spojka *poněvadž*. Skládá se z předložky **po*, akuzativu sg. n. ukazovacího zájmena **je* a partikulí/adverbiálních přípon *-va-* + *-d-* + *-ž*. Jak to bylo u spojovacích prostředků ve starších vývojových fázích běžné, odpovídají mu ve staré češtině spojovací prostředky s mnohem variabilnější komponentovou strukturou: *poňavadž*, *poňvadž*, *poňadž*, *poňudž*, *poňuvadž*, *poniž*, *ponivadž*, *ponidž*, *poňovadž*, *ponědž* (Jungmann 1835–1839; Bauer 1960: 294; Trávníček 1956: 93; Kopečný 1980; *Staročeský slovník*). V české tradici je přijímána etymologická interpretace Trávníčkova (op. cit.: 93–94), která vychází z příčinného významu předložky *po*: podle tohoto výkladu mělo mít spojení *po+je* podobný význam jako *pro+to* (předložka/předpona *po*, demonstrativně-anaforický element *j-* a v případě spojkové funkce i finální *-ž* představují prvky společné všem staročeským variantám). Avšak staročeské *poněvadž* se vyznačuje některými významovými rysy, kterými se od onoho spojení *pro+to*, jak se jeví v novočeském *protože*, významově nepochybně odlišovalo. Zejména je silně spjato s časovým a zčásti též zřetelovým významem (viz *Staročeský slovník*). Na její specifickou významovou strukturu poukazuje J. Bauer, který ji považuje za důvodovou spojku se silně zřetelovým zabarvením blízkým ruskému *poskoľku* (op. cit.: 294; další slovanské paralely viz Kopečný 1980). Zdá se tedy, že na jejím staročeském významu zanechaly stopu i

další významy předložky *po* – časový a zřetelový (Rejzek 2001 upozorňuje na paralelu s anglickým *since*, tj. „od té doby“ a zároveň „protože“).

2.1 Ve zkoumaném materiálu je spojka *poněvadž* velmi hojně frekventována. Její forma je už ustálena, pouze kolísá kvantita v předposlední slabice *poněvadž/poněvadž*. Větosled spojky je volný, obvyklá je v postpozici, poměrně běžná je rovněž v anteponovaném postavení, interpozice není tak častá. Pojí se s rozličnými odkazovacími výrazy *proto*, *pročež*, *tak*, překvapivě i s výrazy *tu* a *tehdy*:

antepozice *P o n ě v a d ŷ ale přítomnost císařské Velebnosti bránila k vykonání té zlosti, čekal, až císař odejde, ...* MarTroj 191;

interpozice „*Neslušší to na tebe, poněvadž jsi kníže a syn králův, aby tak nestydaté řečí z ust svých vypouštěl: ...*“ JestřVid 39; *Mše svatá, poněvadž jest obět Pánu Bohu nad všechny jiné oběti, které od počátku světa obětované byly, nejsvětější a nejdůstojnější, má od lidí duchovních konaná býti s tou největší pobožnosti* JestřVid 131;

postpozice ... *hraběnka ale nepotřebovala již toužejí zavřenou býti, jako již před tím zavřená byla, p o n ě v a d ŷ hned od začátku jejího vězení, žádný jiný, jen on, a jeho lehkomyslná chuva, přicházet nemohl* Jenov B3v;

proto *A to nejnom z té příčiny, že na papír postavený pokoj mezi křesťany se začínává, ve jméno nejsvětější, a nerozdílné Trojice, Boha Otce, Syna, i Duchu sv., ale i proto: p o n ě v a d ŷ Bůh Otec, „est Deus pacis, ...“ BilCant 15; ...: „Quia post transgressionem Adam accepit folia ficus, quibus obtexit suae turpitudinis peccatum: cum Christus destrueret transgressionis peccatum & confiteret, deleretque in cruce, arefecit operculum peccati, ...“ P o n ě v a d ŷ Adam po svém přestoupení vzál, a užíval listí fíkové k zakrývání své hanby, a prohřešení, p r o t o, když Kristus Pán skaziti chtěl zlost, a nepravost Adama provinění, a takové vymazati, a na kříži zavěsiti, kázal, aby bez meškání zvadla, a uschla ta skrejše hříchů, ...* MarTroj 65;

pročež *P o n ě v a d ŷ ti nevděční Anjelové, který já tak slavný jsem stvořil, a tolika dary obdařil, mně za to netoliko neděkují, nýbrž mně rovní, ano i nade mnou vyšší býti usilují, p r o č e ž já jako Soudce spravedlivý tento ortel na ně vynáším* MartŽiv 46–47 – *W e i l die undanckbahre Engeln, unangesehen ich si eso edel erschaffen, und mit so vielen Gnadem begabt, mir nit allein keinen Danck erwiese, sonder mir gleich, ja über mich seyn wollen, a l s o fälle ich diß Urtheil über sie, daß ihnen kein Zeit zur Buß vergünt werde* MartLob 40 L; *P o n ě v a d ŷ ale psáno jest: „qui per severaverit usque in finem, hic salvus erit,“ kdož setrvá až do konce, ten spasen bude, p r o č e ž nejmilejší, tu pilnost, a vroucnost, horlivost, a náchyllost k slyšení slova Božího netoliko zachovejte, ale i taky domácí, čeled, dítky k tomu napomínejte, ...* MarTroj 28;

tak *Hrabě se ho tázal, jak dávno jest tomu, co hraběnka to dítě porodilaš služebník ale falešně odpověděl, sotva jeden měsíc tomu minul, (ačkoliv ona již před dvouma měsíci porodila) p o n ě v a d ŷ pak hrabě již na jedenáctý měsíc doma nebyl, a hraběnka teprv před jedným měsícem poroditi měla, t a k musel hrabě makavě usoudit, že to dítě ne od něho, nýbrž v jednom měsíci po jeho odjezdu teprv počaté jest* Jenov B3r;

tu *Když ona tak starostlivý a zmořený život vedsti musela, stratilo se jí mlíko, a nemohla více to její rozmilé dítě kojiti, ten hladovitý beránek tak dlouho prsa užíval a cecal, až posledně samou krev sal, a p o n ě v a d ŷ již nic více k obživění neměl, t u počal chřadnouti a mříti; ...* Jenov C3–C4;

tehdy *Neb p o n ě v a d ŷ ty páry a dýmy protivně přirození mezi sebou mají, t e h d y mezi sebou běhají, a jedna druhou v tom hustým oblaku honí, jedna druhou tím délej tím více podpaluje, a svou velikou silou veskrz mnohdykrátě skrze ten hustý oblak proráží, odkudž veliké blejskání a hřímání pochází* MartŽiv 13 L – *Dan w e i l diese Dämff widerwärtiger Natur seyn, s o streiten sie miteinander, jagen einander in den dicken Wolcke herumb, ...* MartLeb 14 P.

Spojitelnost spojovacího výrazu *poněvadž* s korelativním *pročež* napovídá, že se *poněvadž* ve starších vývojových fázích mohlo vyznačovat jistými relativními rysy (odvoditelnými v případě *poněvadž* od komponentu *-je-*). Odkazovací *tu, tehdy* zase indikují to, že si *poněvadž* v barokním období uchovává zbytky časových významových momentů (viz 2).

Kromě toho se *poněvadž* také pojí s nominální skupinou, v jejímž centru se nachází výraz *příčina* a která se funkčně zřejmě blíží odkazovacím výrazům (jsou s ní souznačné i jiné příčinné spojovací prostředky (1.2, 3.3.2):

Z té Příčiny, poněvadž Pán Bůh povolal Abrahama ven z města Haran, Anjel vyvedl Lota z města Sodomy LaštČtvrť 429; *Ale poněvadž milované věci rozumí se snadno, když jenom se milují: z té příčiny já tolikéž doufám, že nešť já píši jak chci, a jak píši škaredě neb pěkně, ty mně předce vyrozumíš, kdož Marii opravdu sobě v Smrti, i na živě libuješ, toliko ať libuješ* FrozObr 39–40.

2.2 Po sémantické stránce má spojka *poněvadž* převážně charakter spojky kauzativní: 1/ tlumočí latinské kauzativní spojovací prostředky *nam, enim, quod* (včetně významově širokého *cum*); 2/ odpovídá na otázku *proč*, 3/ pojí se s odkazovacími výrazy majícími ve své struktuře kauzální rys (*pročež, proto*) nebo bývá ve větě řídicí anticipována či resumována nominální skupinou *příčina, z té příčiny*.

2.2.1 Obvykle se pojí s prvky, které jsou spjaty vztahem motiv – následek. Kromě toho je však kompatibilní s kauzálním vztahem *příčina – následek* (viz předchozí doklad MartŽiv 13 L).

V kombinaci s restriktivními částicemi *zvláště/obzvláště* signalizuje věta s *poněvadž* okolnost kauzující/motivující, bez níž by obsah věty druhé bez ohledu na další příčiny/motivy nenastal.

Ale to jich domění jest jalové, zvlášt' poněvadž Libuše panenství (pro kteréžto samé Bůh duchem prorockým Sybily obdařil) do hrobu nevnesla, když totiž s Přemyslem Stadickým v manželstvo vstoupivši syna Nezamysla s nim zplodila BeckPos 46; *Nicméně že ne každým časem, a ne vsudy, když by toho člověk potřeboval, může toho naleztí, soudím, že i při dvořích kachny živiti se mají, aspoň aby všelijakou pernatou drůbež měli; obzvlášt'ně poněvadž přes celé leto samy o sebe pečují, a potravu sobě hledají, a ne tak snadno do těžkých a smrtelných nemocí upadají* FišKniž 200 – ..., *m a x i m e, c u m tota aestate sint suimet sollicitae nutrices, ...* FišOper 244.

2.2.2 Podobně jako jiné kauzativní spojovací prostředky se *poněvadž* užívá rovněž v důvodovém významu, tj. důvod – závěr:

Nemůž tedy ten kdož služebník jest žádnými zásluhami život věčný obdržeti; poněvadž dědictví není mzda služebníků, byť pak tisíc let sloužili, ale vlastní díl synů BiblSvat Gn 4, komentář; *Nemůže jináče býti, poněvadž pravda nenávisť plodí, z té příčiny, kdo pravdu věrně zastává špatnou odplatu dostává* MarTroj 30.

V barokních textech se spojka *poněvadž* objevuje i v jiném typu důvodového souvětí, v němž se ostatní kauzativní spojovací prostředky v barokních textech neuvádějí (zčásti se jí v této platnosti blíží spojka *že* – 3.1). Jde o souvětí, v nichž *poněvadž* uvádí vedlejší větu řečnických otázek, která slouží k zdůvodnění platnosti věty řídicí. Spojka *poněvadž* je v nich užívána jako prostředek, kterými jsou naplňovány různé argumentační strategie:

1/ V rámci doplňovací otázky tematizuje vedlejší věta s *poněvadž* premisu obecného charakteru: podle úsudkového schématu modu ponens věta s *poněvadž* tematizuje vyšší premisu, tj. kauzální/motivační vztah mezi dvěma prvky, který očekáváme/předpokládáme na základě našich zkušeností o světě (Karlík 1995: 26, Švandová 1999: 103–105).

O nešťastný hříšníci, Boha prázdny bezbožníci, kterak sobě spomůžeme, jak rozumu nabudeme, kterak k spasení přijdemeš p o n ě v a d ž do nebeské slávy ani vůl, ani osel, ani vlk, ani liška, ani vepř, ani zvěř se nepřipustí; ... MarTroj 169; „C u m f e x, c u m l i m u s, c u m r e s v i l l i s s i m a s i m u s, u n d e s u p e r b i m u s? A d t e r r a m t e r r a r e d i m u s.“ P o n ě v a d ž j s m e p o p e l, b l á t o, n i c e m n ě j š í n e ž l i m l á t o, p r o č s e t e h d y v y p í n á m e, a s b l í ž n í m p o h r d á m e? Z e m j s m e, a d o z e m ě p ť i j d e m, v ě č n ě n a s v ě t ě n e b u d e m: ... M a r T r o j 5 8; P o n ě v a d ž p a k p á n, n e m ů ž e b ý t í p á n e m b e z s l u ž e b n í k a, k d o m e d l ě j e s t t o h o v e l i k ě h o P á n a s l u ž e b n í k e m š ... B i l C a n t 2 2 7; „Q u i d c h o r i s c u m c a s t r i s? N u q u e e n i m c a s t r i s c o n v e n i u n t c h o r i; p a x e n i m b e l l o c o n t r a r i a e s t.“ C o j e s t m u z i c e p r o t i v o j s k u, p o n ě v a d ž t i d v a, v o j á k, a s p ě v á k, n e b m u z i k a n t, d o h r o m a d y s e n e š i k a j í š n e b o m u z i k a, a m u z i k a n t, v y z n a m e n á v á p o k o j, a c h c e m í t i p o k o j, ... B i l C a n t 2 4 2.

2/ V rámci doplňovací otázky tematizuje věta s *poněvadž* antecedent konstruované obsahové souvislosti *jestliže a, pak b*, z jehož platnosti se pak odvozuje platnost konsekventu (*protože a, b*), celá konstrukce je pak převedena do formy otázky, jíž mluvčí signalizuje spornost platnosti obsahu věty řídicí:

P o n ě v á d ž t í t o m u ž í m a j í s o u d i t i l i d, a k o b e c n í m u d o b r ě m u r a d i t i, k t e r a k t o u d ě l a j í j s o u c p o d r o u š e n í a n e s t r í z l i v í š J e t ř V i d 9 0–9 1; J e s t l i ž e K r i s t a P á n a s e p ř i d r ž e t i c h c e t e, p r o č s e s p o l u C í r k v e n e d r ž í t e, p o n ě v á d ž s á m K r i s t u s v á s k c í r k v i v e d e, ř k a: ... P o s t K o n 3 6 1.

Nelze však říci, že by spojka *poněvadž* byla omezena jen na určitý způsob argumentace. Užívá se jí i v případě jiných argumentačních postupů, někdy mimořádně složitých. To je patrné např. z následujícího dokladu, v němž je spojka *poněvadž* užita v řečnické otázce, která má podobu složeného argumentu založeného na více premisách *Jestliže X spí, X hřeší a Jestliže X hřeší, Ježíš mu domlouvá*:

T a k ý l i ž p a k P e t r h ř e š i l, ž e s p a l v z a h r a d ě, p o n ě v á d ž m u p r o t o d o m l o u v a l P á n J e ž í š: „Š i m o n e s p í š?“ j e l i ž p a k a l e h ř í c h s p á t í? k d y b y P e t r s k r z s v ě s p á n í n e b y l p r o h ř e š i l, n e b y l b y m u d o m l o u v a l P á n, p r o č s p í L a š t ě t v r t 2 4.

V některých případech je motivační vztah mezi spojovanými komponenty nezřetelný; zdá se, že věty s *poněvadž* jsou užívány na základě svého pragmatického potenciálu, např. jako nástroj jazykové manipulace:

„P r o č t o z a p í r á š, o č e m j e s e t á z a l, p o n ě v á d ž v ě č e r á u v e č e r a ž k t o m u j s i p ř i v e d e n, ž e s j i n a z a d p o t ř e p a l š ...“ J e t ř V i d 4 5.

Jelikož *poněvadž* obsahuje ve své významové struktuře kauzální moment, může při určitém lexikálním obsazení spojovaných propozic nabývat jiných významových variant kauzálních vztahů:

podmínkového *Bojte se Pána všichni Svati jeho, nebt' není nedostatku bojícím se ho; a tak reguly druhou zachováte: aniž uslyšíte od Pána: „S i D o m i n u s e g o s u m, u b i e s t t i m o r m e u s?“ P o n ě v a d ž j s e m j á, j á P á n, k d e ž j e s t b á z e ň m á š B i l C a n t 2 4 0; Z d a l i ž p a k a ž*

posavad ten ráj pozůstává, aneb na kterém místě jest, o tom veliká rozepře jest; někteří učí, že ráj svou skazu vzal při potopě světa; což není k víře podobné, nebo proč by byl měl o ten čas ráj svou skazu vzíti, p o n ě v á d ť žádný strom jinde k skáze nepřišel, ačkoliv stromové celý rok v vodě potopeni byli, však nicméně zase potom se vypučili, k sobě přišli, a se roz zelenali MartŽiv 52 L–P – Dan warumb solt das Paradeysß vertilgt seyn worden, d a doch kein Baum noch Heck auff Erden vertilgt worden ist MartLeb 46L;

připustkového *A p o n ě v á d ť slejchávají na Kázaních, že ti jmenování kající Lidé našli velikou milost u Pána Boha skrz takové Pokání, skrz hříchův želení a jich oplakávání, proč i oni milosti u něho nehledají takovým pokáním, hříchův želením, a jich srdečným oplakávánímš což kdyby lidé dělali i nám Anjelům byla by radost a potěšení z jejich pokání, ... JetřVid 162–163.*

Nicméně i v těchto případech je *poněvadž* interpretovatelné ve výše zmíněném podtypu důvodovém. Ze zjištěných dokladů je tedy zřejmé, že ještě v barokním období si spojka *poněvadž* uchovávala původní význam obsahující zřetelový moment (viz výše).

Tento odůvodňovací význam *poněvadž* se zřejmě zrcadlí v několika málo případech, v nichž plní roli prostředku textové koherence (jako *nebo*):

...: druhého roku 1301. Uhří jej (Václava II. – P.K.) také za krále míti chtěli, a své posly k němu poslali, král Václav jsa obtížen správou, a řízením dvouh království, třetí přijiti nechtěl, však představil Uhřům syna svého Václava, kterého Uhří s potěšením přijali, kdež on na Království uherské v královském Bělehradě byl korunován. Tak Beck: v kap: 46. na strán 468. P o n ě v á d ť v této knížce častá zminka se činí o Karlovi 4. také ačkoliv z krátka se o něm ponavrhuje z kap: 48. a 49 Země 78; Pak když tu vyodbydu, zachováli Pán Bůh sílu, oči, prostředky, a zdraví, kolik budu moci v mým životě i jinších knížek na česko vám přeložím. P o n ě v á d ť v českým jazyku jest sice mnoho spisovatelů, né tolik překládačů FrozObr 31.

(Tyto věty by však bylo možno chápat také jako dodatečně připojené nerestriktivní věty vedlejší.)

3 Od nejstarších fází se užívá v češtině v příčinném významu spojky *že*. Původ této spojky se obecně jeví jako problematický – obvykle se uvažují dvě možnosti její etymologie: 1/ Vznikla z deiktické částice *že* (< *g^ue). 2/ Vznikla kombinací komponentů *je-* (příp. *e-*) a *-že*; komponent *je* (*e*) představuje buď nom. či ak. sg. neutra demonstrativního/anaforického zájmena *jb, *ja*, *je*, nebo demonstrativní částici *je* (*e*); komponent *-že* je od původu příklonná částice uvedená v bodu 1/ (Bauer 1960: 141–143; Kopečný 1980; *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*).³

3.1 Pouhé kauzální *že* se ve sledovaných textech vyskytuje poměrně často, větosled je volný: běžná je ante- i postpozice, interpozici jsem excerpoval pouze jedenkrát.

postpozice *Bylli kdy pro něho poslán komorní vůz neb kočárek od koleje klatovské, poroučel kočimu, aby trochu v koleji posečkal, až by on, pro procházku, pěšky za město vyšel, a jej předešel; že nebude těžko mdlého starce, jdoucího pěšky, kočimu s vozem, zvlášť pomrštili koně, dohoniti TanMuž 52 – ..., nec e n i m fore deinde difficile senem &*

³ Z této etymologie však není možno odvodit kauzální význam spojky *že*. Je ovšem otázka, jestli spojka *že* ve svém významu kauzální moment vůbec obsahuje (viz 3.2).

debilem peditem paulo post curru pro perante affequi 2; Z rozkazu Páně píše s. Jan biskupu efezskému, [...] biskupu pergamskému, aby se mužně opřel Mikulášencům, že bude mít za mzdu, mannu skrytou, a bílý kamének: ... BiblSvat Zj 2 I-III;

antepozice ... *Že pak velice byl požádán, aby se daleko od Pani Burky neosazoval, pojmu mouce dvouch služebníkův, a vsednouce na své koně, do lesův hlubších se odebral, ... HamHist 14; ... ale že vina schází, zatím dokavádž nenastane hojnější a lepší vina zbirání, abychom docela na suchu nevězeli, jděme do pivovárů a hospod FišKnih 58 – ...; sed q u i a vinum deest; interea, dum vindemia copiosior & melior ingruat, ..., ad Braxatorium & popinas divertamus FišOper 70;*

interpozice ...: *brzo také Budějovice oblehli, i Plzeň, že s nimi držeti nechtěli, mocí vzali Země 270.*

3.2 Jak je patrné z dokladů, spojka *že* je spjata především se signalizací vztahu motiv – následek. Pouze v jednom dokladu jsou jejím prostřednictvím spojeny komponenty, jež pojí vztah příčina – následek:

Jest jistý rozdíl ova, jenž rychlík slove, že semeno přede žní oprchává, neb jak uzraje, hned vypouští zrno, tak že stýblo prázdné zůstává: ... FišKnih 28 – Est species avenae praecox, seu festusa dicta, q u o d semen ante messem deciduum sit FišOper 32.

Během celého svého vývoje se však spojka *že* užívala v souvětích, která jazykově reflektovala vztah důvod – závěr (J. Bauer 1960: 289):

Patrný příklad toho máme na svatým Abrahamovi, jenžto ačkoliv nezabil Izaaka syna svého, ale však, že měl dokonalou vůli, že ho chtěl zabít; Pán Bůh tu jeho vůli za skutek přijal, ... BožSlav 471; Jest sice pravda že to někteří na vážky berou, a proto jazyk český ošklivují sobě, jako by byl sedlský, že e lidu sprostému je nejvíce v užívání FrozObr 11.

V této „důvodové“ platnosti se objevuje v kontextech, v nichž zřejmě není – soudě podle nové češtiny – nahraditelná spojkou *protože* (Svoboda 1972: 136). Zvláště je to patrné v řečnických otázkách podobných těm, o kterých jsem referoval v případě vět s *poněvadž* (2.2). Na rozdíl od souvětí s *poněvadž* mají souvětí s *že* mnohem jednodušší strukturu (nezaznamenal jsem např. souvětí složené z více argumentů): jsou založena na tematizaci antecedentu předpokládané obsahové souvislosti, na jejímž základě je odvozována platnost věty řídicí (konsekventu). Platnost konsekventu je pak problematizována řečnickou otázkou:

Což vám pomůže čert, že ho voláte? LaštČtvrť 433; O ty mordýrský padouchu, j a k já tě budu moct dostatečně potrestat, že jsi mne do takové srdečné Litosti, a mou nejmilejší choti i s mým milým synáčkem do největší bída, nouze a psoty uvedl, bych tobě třeba ty nejukrutnější trápení spůsobil, nemohl bych tebe předece dosti dát mučiti, ba třeba já tobě tisíc smrti učinil, tak bys předece ještě více zasloužil Jenov E1r-E2r.

Spojka *že* se však objevuje i v takových souvětích, v nichž je kauzální vztah mezi spojovanými větami oslaben a věta s *že* spíše představuje „vysvětlení“ obsahu předchozí věty:

Skrze oblak hřích se srozumí, nebo jako oblakové paprškům slunce překážejí, aby k nám nedošly a nás neosvitily, byť bychom i okna do kořán otevřeli: tak jedenkaždý smrteľný hřích jest překážkou Milosti Boží, že e k nám nepřichází, byť se zdálo otevřeně býti okno srdce našeho skrze modlení z ust vypoštění MarTroj 542.

Spojka *že* v tomto období zřejmě kauzální význam nemá. Představuje totiž spojku, která již od 14. století byla významově velmi chudá: původně signalizovala, že

děj/stav jí uvozené věty je reálný (Bauer 1960: 143), později tento rys ztratila, a tak se v nové češtině k platnosti obsahu věty nevyjadřuje, např. podle K. Svobody je amodální (1972: 127 nn). Tato její významová vágnost pak umožnila, že pronikla do celé řady nejrůznějších hypotaktických souvětých typů: její základní vlastností je totiž především plnit funkci subjunktora.

3.3 Z těchto důvodů se spojka *že* v barokních památkách objevuje v celé řadě souvětí, jejichž obsahy lze interpretovat jako spjaté kauzálními/motivačními vztahy, v nichž se vedlejší věta nachází na hranici mezi syntaktickou pozicí adjektivní a kompletivní. V těchto případech kauzální/motivační význam vyplývá ze vztahu spojovaných vět nebo z lexikálního obsazení věty řídící:

3.3.1 Věta se spojkou *že* má blízko k pravému argumentu predikátoru:

Jehožto potomkové Jubal a Tubalkain bezbožného Lamecha synové první tu obdrželi chválu, že e Jubal sice muziku, Tubalkain pak kovářské řemeslo vymyslíl BiblSvat, Gn 10 komentář.

Vyhraněnou skupinu, tradičně hodnocenou jako přechodovou (Bauer 1960: 283) tvoří postponované věty pojící se s predikátorem psychosomatických dějů/stavů.

Ach aby se Bůh v Nebi smíloval! že e já vás v takové Bídě spatřiti musím ... Jenov D7 r; Ačkoliv pak že e zase ten pacholik se pozdravil, a otcí o tom, co vytrpěl, pověděti nesměl, zůstal však dlouhý čas tak zděšený a lekavý, že otec o něm všecknu dobrou nádeji pustil, aby zase k prvnějšímu způsobu ... přijíti měl: ... JestřVid 31.

Tato souvětí (se slovesy označujícími psychosomatické děje/stavy v širším smyslu) mají své paralely slovanské, v nichž se vyskytují i jiné obsahové spojky (Běličová – Sedláček 1990: 128).

3.3.2 Spojka *že* bývá spojovacím výrazem kompletivní věty začleněné do nominální skupiny, jejíž střed tvoří výraz *příčina* nebo *důvod*:

... a protož Dobromír do rukou nepřátelských aby nepřišel z Žatce do Kadaně ujel vezma sobě příčinu, že e proti vojsku císařskému pospíšiti musí, aby jak město Žatec, tak i celou krajinu svou, před Boleslavem hájiti mohl; ... BeckPos 167; A to nejenom z té příčiny, že e na papír postavený pokoj mezi křesťany se začínává, ve jméno nejsvětější, a nerozdílné Trojice, Boha Otce, Šyna, i Ducha sv., ale i proto: poněvadž Bůh Otec, „est Deus pacis, ...“ BilCant 15; Z čehož všeho také se vede důvod, že e bez víry žádný se nelíbí Bohu, a žádný nebyvá bez ní ospravedlněn BiblSvat, Mk 16 komentář.

Jak je vidět z předchozího dokladu BilCant 15, v němž je *z té příčiny*, *že* souřadně spojeno s *proto poněvadž*, ztrácí se v tomto kontextu původní kompletivní pojetí věty s *že* a kombinace *příčina, že* popř. *z té příčiny, že* jakoby nabývalo status korelativní (podobně jako je tomu u *nebo, poněvadž* – 1.2.2, 2.1). O tom svědčí i jiný doklad, ve kterém nominální skupina *z té příčiny* odpovídá latinskému korelativnímu *tum – quod*:

K pivováru přiložím zde vinopalnu, jak proto, že oběho nejpřednější materye jest stejná, totiž slad; tak také z té příčiny, že e pivovár vinopálníkovi větší díl podstaty pivných aneb vinných kvasnic, a z mláta kal z přední kádě dodává; a naposledy že e jak toho tak i onoho nápoje strojení a síla na dokonalém obilí zakvašení záleží, jakž se z následujících naučení pozná FišKnih 76–77 – ..., *tum quod utriusque principalis mate-*

ria sit eadem, nempe adoreum ex farre nofracto; t u m q u o d braxtatorium distillatori sublimati, potissimam partem effentiae, ... FišOper 94.

3.3.3 Věta s *že* zaujímá pozici pravé valence predikátoru *být*, jehož subjektivním doplněním je substantivum *příčina/důvod*: *že* SENT – VF *být* + *příčina/důvod*:

Tento ačkoliv krátký vejtah z Kněh machabejských jest pravé zrcadlo a vypoodobnění, tak veliké a škodlivé proměny a zkázy Království českého, neb jako někteří nešlechetni z národu židovského p ř í č i n a b y l i , ž e s pohany smlouvu učinili, a je do své země, i k jejich modlářství uvedli, též Zákon Boží, a otcův svých opustili, a skrze to všechno zlé na Chrám Boží, i také na Lid Izraelský uvedli: ... Země 220; Poněvadž pak není tu zmínky o žádném kalichu, ani času nebylo k jeho posvěcení, a jim podání, proto, že jak jim podal své tělo pod způsobou chleba, oni hned jej poznali, a on hned zmizel z jejich očí, patrný d ů v o d j e s t , ž e jim toliko pod jednou způsobou podával ... BiblSvat Sk 2, 29–31.

3.3.4 Věty se spojkou *že* následují po předložce obsahující ve své významové struktuře mimo jiné kauzální moment. Mezi předložku a větu je pak vložena pádová forma kvazikorelativního *to*, a to v takové pádové formě, která je vyžadována předložkou: *z toho, že; za to, že*. Celá tato fráze předložky s kompletivní větou může mít status adjunkční či kompletivní (podle toho, jestli má status valenční pozice, či nikoli):

Z t o h o , ž e nyní nikdež není kněžstva a oběti podlé řádu Aronova, a vsudy obětuje se pod Knězem Kristem to, co vynesl Melchisedech, když požehnal Abrahamovi, kdož může pochybovati, o kom se tyto věci praví? BiblSvat Gn 14 komentář; Kniže pak ačkoli, někdy z t o h o teskliv byl, ž e svého syna Theobaldika mladého tak dlouho spatřiti, ani klatovské své konšele, a rádni navštívit nemohl, a císaře také hněvati nechtěl, vždy však dále tam u císaře v Lombardyi se zdržoval, ... HamHist 107; ... za to ó neskončená dobrota, děkuj tobě za všechna tvá dobrodini, mně, i všemu světu prokázaná, jmenovitě p a k z a t o , ž e jsi se ráčil snížit, a do přibytku mého tak opovrženého stoupiti; bud' tobě čest a chvála na věky, amen TanMHor 336.

3.4 Pro jednoznačnou indikaci kauzální funkce je spojka *že* (již od 14. století – Bauer 1960) doplňována o odkazovací výraz *proto* (někdy rozšířeným o příklonné -ž, výjimečně -ť):

Když král přezvěděl, že lvi ten lid p r o t o tak hrozně rozsapali, ž e Zákona Mojžišového nezachovávají, poslal jednoho kněze z těch, které byl někdy z té země odvedl, aby on ten lid Prikázání Božímu vyučoval; ... MartŽiv 97 L – Als der König erfuhr, daß es d a r u m b geschahe, w e i l das Volck das Gesetz Moysis nit heilte, ... MartLeb 89 L; ...; ale to jak pro sílu země, tak také p r o t o , ž e hnují ten více šťávy přináší, nežli země zažiti může; a zbytečná šťáva obrácí se v syrovinu FišKnih 15 – ... tum propter soli virtutem, tum q u i a fimus plus affert succi, ... FišOper 17; Jednoho pak dne vstoupivši na nejvyšší skálu na ni se posadila, a před svými pannami mnoho budoucího o tom hradu oznamovala; ale ž e její písák na ten čas přítomen nebyl, p r o t o ž mnoho, ješto by paměti hodné bylo, dáno jest v zapomenutí BeckPos 26; P r o t o ť zajisté řekl Raffael Tobiášovi: „Že si byl příjemný Bohu, bylo potřebí, aby pokušení zkusilo tebe“ BiblSvat Mk 1 komentář.

V jednom případě je po záporné řídicí větě přísudkové sloveso věty vedlejší s *že* v kondicionálu (kondicionál je tu znakem nereálnosti):

A vyjevil mne jeden hodnověrný muž, že chtěje tu kroniku mít, dvaceti a čtyry zlatý za ni musel dáti: avšak předece mnozí Paměti českých milovníci horliví, když jenom se ona dostati může, takové za ni peníze dávají rádi p r o t o nejvíce, ž e se již exemplářův nedo-

stává, a žádný po ta všechna léta se nevyjevil, ješto by nětco lepšího a dokonalejšího v našem jazyku českém na světlo vynesl, ne proto, že by se snad nenalezali v jazyku našem lidé tak učení, kteří by slávu Země české rozmnožiti neuměli, aneb nechťeli volice raději na lenochu se převalovati, nežli pro zvelebení vlasti své tak chvalitebnou práci před sebe vzíti; ... BeckPos 2.

Užití spojky *aby*, konkurující obvykle ve střední češtině větám s *že* po záporných větách (Bauer 1960), je znemožněno skutečností, že se věty s *aby* užívají v účelovém významu:

A proto také sám Pán Bůh chtěl býti prvním družbou a námluvcem manželstva, poněvadž hned jak vzdělal Evu přivedl ji k Adamovi; n e ž e b y tu byla od něho daleko, která hned u samého Adama stvořená byla, ale a b y ukázal, že mu ji od té doby dává za manželku a tovaryšku: což učinil k dobrému, a pro větší jistotu manželstva: ... BiblSvat Gn 2 komentář.

Pro indikaci hypotetické příčiny se užívá lexikálních prostředků, zejména *snad* (zjištěný materiál bohužel zatím nedovoluje daný jev sledovat podrobněji):

Než proč tak myslil v srdci svém? s n a d p r o t o , ž e Boha nevidíme BožSlav 442.

3.5 V jednom případě následuje po příčinné větě s *že* postponovaná řídicí věta s *hle* v iniciální pozici (v apodozi):

Že však Pán Bůh všemohoucí položil jednomu každému cíl, a konec života, kterého člověk nemůže minouti, h l e přišel také čas, že ten dobrý člověk Bartoloměj Rytczolt tento život časný proměnil v věčný, jsa dosti starého věku Léta Páně 1675. dne 5. martí v Pánu usnul HamHist 228.

4 Podle J. Bauera (1960: 289) vznikla spojka *protože* ve 14. století ustrnutím odkazovacího příslovce *proto* a hypotaktické spojky *že*. Je možné, že na ustálení spojky *protože* mohlo mít vliv také spojení ... *pro to, že* ..., v němž je příslovečné určení příčiny signalizované předložkou *pro* vyjádřeno větně. Výraz *to* umístěný v řídicí větě bezprostředně před větou s *že* měl status kvazikorelativního výrazu, případně formálního pádového ukazatele. Lze tedy předpokládat, že spojka *že* měla v takovém spojení funkci podobnou spojením *z toho, že; za to, že* popsáním v 3.3.4 nebo nověčeským spojením typu *kvůli tomu; že, od toho, že* apod.

4.1 Spojovací výraz *protože* se objevuje v barokních památkách v takových kontextech, které svědčí o jeho hypotaktičnosti: 1/ užívá se v ante-, inter- i postpozici, 2/ odpovídá na otázku *proč?*, 3/ ve větě hlavní ho (výjimečně) doprovází odkazovací *proto*:

... praví: „P r o t o ž e si ty zloupil národy mnohé, loupiti tě budou všickni, kteříž zůstanou lidi“ BiblSvat, Sd 1 komentář; *Nebo jak prej ptáci, ať kdekoliv jsou, v kterékoliv krajině, v jakékoliv zemi, p r o t o ž e křídla mají, spívají, tak vyvolení Boží, v jakémkoliv stavu, na jakémkoliv místě, to jest [...] majili jenom křídla, a neobracujili oči svých do země, „ptáci jsou nebeští, služebníci Boží“* BílCant 235; *Nebo až podnes obyvatelé štramberští, od předkův svých nazývají ten pohanský vpád, černé vojsko, to jest čarodějné, p r o t o ž e v moravské řeči oboje slovo jednu věc vyznamenává, odkud černé knihy se jmenují, které v sobě čary a kouzla obsahují* TanMHor 32; *Když také od kanovníkův Řádu sv. Augustýna tázán byl, p r o č b y v jejich kostele (který jim na svůj náklad i s klášterem vystavěl) ležeti nechce (anakolut! – pozn. P. K.), odpověděl, tělo mé v kostele vašem pohřbené býti nemůže, p r o t o , ž e tyž kostel i klášter skázu vezme, a v marštal obrácen bu-*

de, ... Země 59; Dále bezbožní p r o t o v vymejšlení, a dělání řemeslných věcí vznešenější jsou, a moudřejší bývají v světských věcech nežli pobožní, p r o t o ž e ... všechny mocnosti mysli své k zemským ... věcem přikládají, a Pán Bůh někdy pro jejich některé dobré a mravné ctnosti, dává jim požehnání časné, aby aspoň na světě to což někdy dobrého činí jim ... zapláceno bylo, ... BiblSvat Gn 10 komentář.

Obě složky *proto+že* jsou v barokní době vždy graficky odděleny, navíc je mezi ně často kladena čárka; v některých dokladech je nesnadné odlišit, zdali jde o *protože*, nebo o spojení odkazovacího výrazu *proto* a spojky *že*, což napovídá srovnání českého překladu *Knih hospodářských* s latinskou předlohou:

*Před lety při konci stolu předkládal se salát, podlé toho, co di Marciális: „Starí při konci stolu salát jídali, // p r o č sme tedy i my při tom nezůstali: // nýbrž hned jak k večeri se zasadíme, // nechavše všeho jiného, salát jíme. // P r o t o , ž e on chuť k jídlu dodává, když se při začátku stolu jí: ...“ FišKnih 86 – ... I d e o , q u i a cibi appetentiam provocat, ... FišOper 106 (podle novočeského stavu bychom tento doklad jistě interpretovali jako *protože*, a nikoli jako *proto, že* ...).*

Je pravděpodobné, že ještě v barokním období je povědomí o samostatnosti jednotlivých komponentů silné – zvláště, existují-li případy kauzálních vět, v nichž je spojka *že* v příčinných větách běžně užívána jako samostatná, či kauzálních vět, v nichž má výraz *proto* nepochybně odkazovací status (*proto – že*, ale také *proto – poněvadž*, dokonce i *proto – nebo* srov. 1.2.2, 2.1, 3.4). Avšak pokud uvažujeme o funkčním a významovém vývoji nějakého spojovacího prostředku, má grafika velmi slabou vypovídací hodnotu. Naopak je třeba zohlednit jiná formálněsyntaktická kritéria. Proti samostatnosti jednotlivých komponentů *proto že* hovoří: 1/ nikdy se mezi ně neklade příklonka; 2/ spojka *protože* bývá (i když velmi málo) kombinována s odkazovacím *proto*.

V jednom případě je při hypoteticky pojatém stavu věty vedlejší užít pod vlivem latiny kondicionál:

I nazval Adam jméno ženy své, Eva: p r o t o ž e by byla máté všech živých BiblSvat Gn 3, 20.

5 Ve sledovaných barokních památkách se vůbec nevyskytují spojovací prostředky **jelikož** a **anzto**. Dokonce ho neužívá ani *Bible svatováclavská*, jinak jazykově velmi konzervativní, a to ani v těch místech, kde se klade v *Bibli kralické*:

Není žádného přednějšího nade mne v domě tomto, aniž co vyňal [Putifar] ze správy mé, kromě tebe, j e l i k o ž jsi ty manželka jeho: jak bych tedy učinil takovou neslechetnost, a hřešil proti Bohu? BiblKral Gn 39, 8–9 X Hle pán můj všechny věci mně odevzdav, neví, co má v domu svém, aniž co jest, což by nebylo v mé moci, n e b neodevzdal mně, kromě tebe, jenž manželka jeho jsi: kterak tedy mohu to zlé učiniti, a hřešiti proti Bohu svému? BiblSvat Gn 39, 8–9.

Na rozdíl od *anzto* se *jelikož* objevuje v dobové lexikografické produkci (gramatiky ho ovšem neuvádějí): VusínDict *jelikož* – soudě podle uvedených ekvivalentů – chápe v měrovém významu: *pokudž, quatenus, eatenus a sofern*. Podobné ekvivalenty uvádí i Rosa (RosaThes) (*pokudž, quatenus, sofern*), nicméně ho charakterizuje jako „slovíčko výhradu kladoucí“. Podle uvedeného dokladu v něm ještě „cítí“ pů-

vodní zřetelový význam (Bauer 1960: 295): *Kristus, jelikož člověk, (t. z strany člověčenství) umřel, jelikož Bůh, nesmrtnelný byl.*

6 Mezi spojovací prostředky kauzálních vztahů bývají volně řazeny také výrazy *vždyť* a *totiž* (např. *Mluvnice češtiny 3*). Status kauzálních spojovacích prostředků rozhodně nemají, nicméně svým významem umožňují signalizovat, že jimi uváděná věta vysvětluje platnost věty předchozí – obvykle bývají považovány za spojovací prostředky „vysvětlovacího“ poměru (Grepl – Karlík 1998: 370–371). Podle J. Bauera (1960: 108–111) nebyly ve starších vývojových obdobích češtiny v této „vysvětlovací“ funkci příliš časté.

6.1 Spojovací prostředek *vždyť* jsem v excerpovaném materiálu překvapivě vůbec nezachytil. Pouze jsem ho zaznamenal v RosThes, kde jsou jako jeho ekvivalenty uvedeny *atqui, tamen, doch*. V Rosou uvedeném příkladu se vyskytuje v takovém kontextu, v němž odpovídá novočeské „vysvětlovací“ funkci: *nezapírej, vždyť je to N. viděl, non inficiare, tamen hoc N. vidit. laugne es nicht, hat doch der N. es gesehen*. Podle latinského a německého ekvivalentu je velmi blízký novočeskému ortoto-nickému *však*, s nímž ho spojuje společný původ (resp. základ vš-).

6.2 Ve sledovaných památkách je mnohem více frekventován výraz *totiž*. V excerpovaném materiálu se chová převážně jako apoziční prostředek, který spojuje výrazy koreferenční (identické, spjaté vztahy hypero-hyponymickými, části a celku apod.). Objevuje se pouze v postponované větě, v níž zaujímá iniciální, někdy postiniciální pozici:

Jak brzo ten rozmilý Schmerzenreich zase tam se navrátil, i hned jej poznali jeho předešlí známí, t o t i ž t o ten vlk a jiné divoké zvířata, kteréžto u velkým houfu k němu přicházeli, ... Jenov F1–2; ...; nebo jestli dlé Flavya Veiecia silné a hmotné věci jednoho toliko věku jsou, které pak pro obecné dobré se dějí nebo píší (t o t i ž létopisové) mnoho věkův pořád trvají; ... BeckPos a4 r; Z nich asi jen 9. padlých, a došlých kmenův se počítá: kmen t o t i ž t o pánův vladářův z hradce; Slavatovských z Chlumu, an však ještě po přeslici nezhyrul; Trčkův z Lipého ... FrozObr 9.

Jeho koreferenční status se projevuje i v případech, kdy odkazuje na předchozí větu nebo její část:

Toho dubu pak nedala Klatovka nikdy sekati, ale vždy jej opatrovati rozkázala: své v ě š t b y také, jako náka božská prorocství pod tím dubem rozhlašovala, o b z v l á š t n ě ó (sic!) budoucích tohoto místa příhodách: t o t i ž t o že její přátele, a obyvatele mnoho těžkosti budou zde od svých sousedu blíž studánky bydlících trpěti, ... HamHist 15; Potom pak podobnou výmluvností sepsal skutky Apoštolské: nejobširněji pak to, co sv. Pavel činil, a ž d o č a s u j e h o p r v n í h o v ě z e n í v Ř í m ě; t o t i ž t o dotud, dokud jeho tovaryšem byl BiblSvat Lk předmluva; Sem patří co sem svrchu o seti žitném do hrachového strniště poznamenal, t o t i ž, aby hned jak se sklidi hrách, strniště se podvoralo, což také Columella učí: ... FišKnih 26 – Huc spectat, quod supra de siligine seminanda in pisorum stipula notatum; n e m p e u t statim avecta messe, stipula inaretur ... FišOper 31.

Zvláštní modifikaci tohoto koreferenčního *totiž* jsem zaznamenal v případech, v nichž se v postponované vedlejší větě vztahuje k propozici vyjádřené před řídicí větou; v této řídicí větě je koreference realizována navazovacím *což*:

I začal Noe muž voráč dělati zemi, a štípil vinici. A pije víno opil se, a obnažen jest v stanu svém. Což když viděl Chám otec Chanaánů, že by totiž to hanba otce jeho obnažena byla, pověděl dvěma bratřím svým vně BiblSvat Gn 9, 22; Pobrali pak všecken statek Sodomských [...] A hle jeden kterýž byl utekl, zvěstoval Abrahamovi [...] Což když uslyšel Abram, totiž že by jat byl Lot bratr jeho, zčel zpisobných k boji služebníků svých domácích tři sta a osmnácte: a honil (je) až k Dan BiblSvat Gn 14, 14.

Tato koreferenční funkce *totiž* je nepochybně odvoditelná z obou uvažovaných původů spojky *totiž*: obvykle se předpokládá, že novočeské *totiž* vzniklo kontaminací dvou původně odlišných slov, a to částice skládající se z komponentů *to+ti+ž* (Trávníček 1930: 48–149) a ustrnulého *to číš, to číš* (Kopečný 1980). Z této původní koreferenční funkce se s největší pravděpodobností vyvinula funkce vysvětlovací, již nabývá už ve sledovaných barokních památkách. Zejména je to patrné ze srovnání českých překladů s latinskými předlohami, v nichž mu odpovídají vysvětlovací výrazy *scilicet, nimirum, nempe*:

Zajisté aneb že lidem zázraky se nedostávali, aneb k zázrakům lid nepřicházel; nedlouho potom s vůni a bleském tím nebeským vyvanula, pryč vyčichla, a zmizela, celá také okolních Villavicenských, ta pobožnost; ne však ale tak daleko: aby aspoň od pastýřův s přiblíženými, a s přihnanými stády, den jak den nebyla navštěvovaná. Krom těch pastuškův, ač blíž města to místo bylo, žádný človíček ven nechodíval. Takhle totiž to každá dost krátká cesta, která k spasení vede, dlouhá se zdá býti, a pro veškerá dobrodiní od nebes poslá, tak nerádi, byť i na krok, chodíme, nýbrž ještě je sobě na místo k nám chceme přinášené býti FrozObr 86 – ... Ita n e m p e via omnis homini longa est, quae ad coelum ducit, ... GumpAtl 35; Nic méně mnoho přepěkných příkladů jeho cností dokonce v zapomenutí přišlo, proto že příliš pozdě na jeho život vyptávání se stalo, t o t i ž teprve tehděž, když již mnoho těch, kteříž pro velmi časté jednání a přátelské obcování s ním, jej lépeji znali, z nichž také jsou větším dílem jeho krevní přátelé, pomřelo, a nám žádné zprávy, dáti nemohlo TanMuž 2 – Fieri tamen non potuit quin innumera praeclarissimarum eius virtutum exempla penitus interciderint, quia nimis fero de vita eius est inquisitum: postquam scilicet plurimi, quibus is erat usu & consuetudine magis cognitus jam vita functi sunt, inter quos plerique ei sanguine propinquiores TanVir 6; Chtělťi ovšem vrchní Tovaryšstva Ježíšova, majíce nad ním lítost pro jeho starý věk a nemoci, zapověděti mu tu jeho chůzi, ale on (jakoby mu o samý jeho život běželo) snažně o to jednal u pátera provinciála, a velmi velice za to ho prosil, aby ho nenutil vozů, neb koní na cestách užívat, dáváje toho mnohé důležité příčiny; t o t i ž že ví, kady jest kratší cestá (sic!) po stezkách, že chodívá po měkkých cestách, přes louky, a kde jest velmi pohodlno jíti; že bude po lehu a jako zavěšenou nohou choditi TanMuž 51 – Voluerant quidem Societatis Jesu superiores, senium & morbos eius miserati pedestres illas peregrinationes ei inhibere, sed ille ... laboravit strenue, apud patrem provincialem, deprecatusque est omnimodo, ne curru aut equo uti cogeretur, rationes aferens pro hoc plurimas: sibi nimirum nota esse viarum compendia, solere se in cedere, per molles femitas, per prata, perque vias commodissimas; ambulaturum se pedetetim suspenso plane gradu atque per conclave coram deambulans ostendebat, ... TanVir 47.

7 V barokních památkách zjištěné spojovací prostředky kauzálních vztahů představují poměrně rozsáhlou a vnitřně diferencovanou skupinu: mezi základní spojovací výrazy patří *nebo, poněvadž, že, protože*; výrazy *totiž(to), vždyť* – svým hlavním významem nekauzální – se začínají ustalovat ve „vysvětlovací“ platnosti; tradiční výrazy *jelikož, anžto* jsou na ústupu. Existence celé řady sobě blízkých kauzálních spojovacích prostředků je využívána pro potřeby zpřehlednění syntaktických vztahů (má-li souvětí více vedlejších příčinných vět) nebo pro potřeby stylové disimilace:

Nebo to trní mořské mnohém delší a špičatější bylo, nežli obyčejné naše trní (jakž snadno souditi se může z dvojího trnu té koruny, na Hradě pražském v kostele sv. Víta v zlatém kříži zavřeného: a z jiného též trnu v Brně v kostele páterův Tovaryšstva Ježíšového, do pěkného reliquarium vsazeného) které p o n ě v a d ě nad to ještě častým bitím a udeřením třtinou a holemi do lebky hnané bylo, snadno se poznati může, jak náramnou bolest Synu Božímu jest působilo: k d y ž přes 300 ran a dér v jeho svatě hlavě učinilo: p r o t o že koruna dvakrát z hlavy sňatá (nejprv když před nešením kříže v sukni svou oblečen, opět když maje na kříži přibit býti, z ní svlečen byl) a z novu na hlavu vsazená, a hluboce vtisknutá, pokaždý nové rány a díry probodla TanMHor 52.

Existence více kauzálních spojovacích prostředků ovšem není determinována stylistickými faktory. Vyplývá ze specifických významových momentů nebo funkčních omezení jednotlivých výrazů. Spojka *poněvadž* obsahuje ve své významové struktuře moment zřetelový, který jí umožňuje uplatnění v souvětích realizujících rafinované argumentační strategie, v nichž se jiné příčinné spojovací výrazy neobjevují (jen zčásti jí konkuruje *že*). Spojka *nebo* plní mimo jiné funkci výrazu textově organizujícího, posilujícího koherenci textu. Významově vágní spojka *že* je spojitelná s celou řadou dalších lexikálních prostředků, které umožňují jemnější sémantickou specifikaci (*z toho, že; za to, že; proto, že; kvůli tomu, že; důvod, že; příčina, že* atd.). Významová či funkční specifičnost představuje nepochybně hlavní důvod mimořádné frekvence těchto spojek, které výrazně konkurují spojovacímu výrazu *protože*, v barokním období již transformovanému do samostatného spojovacího prostředku.

Sledovaný materiál potvrzuje, že pro zachování spojovacího výrazu je taková specializace nezbytná. Jakmile začne spojovací prostředek ztrácet svou původní sémantickou nebo syntaktickou svébytnost, rychle ustupuje, což lze dokumentovat na osudu spojky *jelikož*. Jak svědčí barokní jazykověreflexivní díla, má podobně jako spojka *poněvadž* zřetelový odstín. Protože se však v tomto významu stává s *poněvadž* synonymní, zaniká. Analogický proces se potom odehraje se spojkou *poněvadž* v moderní spisovné češtině, v níž *poněvadž* stejně jako *jelikož* představuje knižní (vývojově regresivní) variantu neutrálního *protože* (s výjimkou regionálně podmíněného výskytu *poněvadž/páč*). Naproti tomu svébytné postavení si uchovává spojka *nebo*, kolísající mezi spojkou parataktickou a hypotaktickou, mezi spojením souvětí a textovým. Ačkoli byla nepochybně spojkou kauzální, tj. významově velmi blízkou spojce *protože*, kvůli své textově organizační funkci se se spojkou *protože* nikdy syntakticky neintegruje, a tudíž zůstává v moderní češtině (jako stylově „vyšší“ prostředek) zachována.

POZNÁMKA O TRANSKRIPCI

Doklady jsou transkribovány podle Vintrových (1998) *Zásad transkripce českých textů z barokní doby*. V souladu s těmito pravidly je uchována původní kvantita a interpunkce (včetně „nevyhraněného středníku“, kterému odpovídá font §; nicméně dvojí grafická podoba čárky je sjednocena na novočesky obvyklou *commu*). Nad rámeček Vintrových pravidel je důsledně zachováno původní rozvržení iniciálních malých a velkých písmen. Některé české památky obsahují české překlady latinských úryvků (např. Bilovského kázání), proto jsou citovány jako jeden doklad. Naproti tomu srovnávaná znění cizojazyčných předloh s jejich českými překlady jsou citována zvlášť, a to v tomto sledu: český překlad – latinský originál; obě znění jsou od sebe oddělena pomlčkou a u každého je uveden vlastní odkaz a paginace.

Literatura

- Bauer 1960: J. Bauer, Vývoj českého souvětí, Praha
 Běličová – Sedláček 1990: H. Běličová, J. Sedláček, Slovanské souvětí, Praha
 Etymologický slovník jazyka staroslověnského 1–13, Praha 1989–2006
 Daneš 1985: F. Daneš, Věta a text, Praha
 Gebauer 1903: J. Gebauer, Slovník staročeský I. (A–J), 1. vyd. Praha 1903, II (K–netbáňlivost), 1. vyd., Praha 1904
 Gebauer 1929: J. Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého IV. Skladba (Ed. F. Trávníček), Praha
 Grepl – Karlík 1998: M. Grepl, P. Karlík, Skladba češtiny, Olomouc
 Jungmann 1835–1839: J. Jungmann, Slovník česko-německý, Praha
 Karlík 1995: P. Karlík, Studie o českém souvětí, Brno
 Karlík 1999: P. Karlík, Co je to vedlejší věta?, in: Čeština – univerzália a specifika, Brno, 13–27
 Kopečný – Šaur – Polák 1980: F. Kopečný, V. Šaur, V. Polák, Etymologický slovník slovanských jazyků – Slova gramatická a zájmena 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia, Praha
 Kosek 2003: P. Kosek, Spojovací prostředky v češtině období baroka, Ostrava
 Kosek 2005: P. Kosek, Časové věty v barokní češtině, in: Studia Slavica XI, Slovanské studie XI, Opole – Ostrava, 167–182
 Mluvnice češtiny 3. Praha, 1987
 Machek 1971: V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého, 3. vyd., Praha
 Machová 1972: S. Machová, Příčina v syntaxi češtiny, Praha
 Nebeská 1974: I. Nebeská, Poznámky k příslovecným určením příčinným, Slovo a slovesnost 35, 21–25
 Nebeská 1976: I. Nebeská, K negaci v souvětích příčinné povahy, Slovo a slovesnost 37, 291–299
 Rejzek 2001: J. Rejzek, Český etymologický slovník, Praha
 Svoboda 1972: K. Svoboda, Souvětí spisovné češtiny, Praha
 Svoboda 1988: K. Svoboda, Kapitoly z vývoje české syntaxe hlavně souvětí, Praha
 Staročeský slovník, Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk. Praha 1968, Na-objítí se, I. díl (sešit 1–7), Praha 1977; Obilé-ožžený, II. díl (sešit 8–15) Praha 1984; Paběničský-pravý, III. díl (sešit 16–21) Praha 1996; Prazápis- přepuščený, IV. díl (sešity 22–25) Praha 1998–2004
 Szymanek 2003: K. Szymanek, Umění argumentace, Olomouc
 Švandová 1999: B. Švandová, Argumenty a logika, in: Argumentace a umění komunikovat, Brno, 101–134
 Trávníček 1930: F. Trávníček, Neslovesné věty v češtině I. Věty citoslověčné, Brno
 Trávníček 1931: F. Trávníček, Neslovesné věty v češtině II. Věty nominální, Brno
 Štícha 2003: F. Štícha, Česko-německá srovnávací gramatika, Praha
 Vintř 1998: J. Vintř, Zásady transkripce českých textů z barokní doby, Listy filologické, roč. 121, č. 3–4, 341–346

Prameny

- Excerpované památky
 BeckPos J. F. Beckovský, Poselkyně Starých Příběhův ..., Praha 1700
 BiblKral Biblí České ..., Kralice 1579–1593
 BiblSvat Biblí Česká, to jest, Svaté Písmo ..., Praha 1677–1715
 BilCant B. H. J. Bilovský, Cantator cygnus ..., Hlas duchovní labuť ..., Olomouc 1720
 BilPia B. H. J. Bilovský, Pia quadragesima ..., První postní rozvažování ..., Opava 1721
 BožSlav J. J. Božan, Slaviček rájský ..., Hradec Králové 1719
 FišKnih K. Fišer, Knihy Hospodářské ... (přeložil J. Barner), Praha 1706

- FišOper K. Fišer, Operis Oeconimici ..., Praha 1679
 GumpAtl W. Gumpfenberg, Atlas Marianus ..., München 1657
 HamHist J. F. Hammerschmid, Hystorye klatovská ..., Praha 1699
 FrozObr W. Gumpfenberg, Obroviště Mariánského Atlanta ... (přeložil A. Frozín), Praha 1704
 Jenov Velmi pěkná, pohnutelná a čtení hodná Hystorye, o ... Jenoveře ..., Brno 1772
 JestřVid V. B. Jestřábský, Vidění rozličné sedláčka sprostného ..., Opava 1719
 KonPost A. Koniáš, Postyla, aneb Celoroční vejkladové ..., Praha 1750
 LaštČtvrť T. X. Laštovka, Čtvrtý článek víry ..., Trnava 1748
 MartLeb C. Martin, Das grosse Leben Christi ..., Mnichov 1677
 MarTroj D. Marek, Trojí chléb nebeský, pro lačný lid český, Praha 1728
 MartŽiv v. C. Martin, Život Pána našeho Krista Ježíše ... (přeložil E. Nymburský Rodič), Praha 1717
 PošNov Český postilion, Praha 1719; Pražské poštovské noviny, Praha 1720, 1724, 1725, 1726, 1727
 TanMHor M. Tanner, Hora Olivetská ..., Nisa 1704
 TanMuž J. Tanner, Muž Apoštolský ... (přeložil J. Tanner), Praha 1680
 TanTroph J. Tanner, Trophaea sancti Wenceslai ..., Praha 1661
 TanVir J. Tanner, Vir Apostolicus ..., Praha 1660
 TanŽiv J. Tanner, Život a sláva sv. Václava ... (přeložil F. Kadlinský), Praha 1669
 Země Země dobrá, to jest: Země česká ..., Hradec Králové 1754
- Dobové slovníky a gramatiky
 DolGram P. Doležal, Grammatica Slavico-bohemica, Bratislava 1746
 DrachGram J. Drachovský, Grammatica Boëmica in V. libros divisa, Olomouc 1660
 JandGram V. Jandyt, Grammatica linguae Boëmicae, methodo facili, Praha 1704
 KonstLim J. Konstanc, Lima linguae Bohemicae. To jest: Brus jazyka českého, Praha 1667
 PohlGram J. V. Pohl, Grammatica linguae Bohemicae, oder die böhmische Sprachkunst, bestehend in vier Theilen, Wien 1764
 RosaČech J. V. Rosa, Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae quator partibus, Praha 1672
 RosaThes J. V. Rosa, Thesaurus linguae Boëmicae, tzv. Neuberský opis (rkp.), Dostupné na WWW: <http://gebauer.ujc.cas.cz/?o=istcj/slovníky>
 VusDict K. Vusín, Dictionarium Von dreyen Sprachen, Deutsch, Lateinisch, und Böhmisch ..., Praha 1722

R e s ü m e e

Kausalsätze im barocken Tschechisch

Anhand von gedruckten tschechischen Quellen und lexikographischen und grammatischen Werken der Barockperiode (zwischen den Jahren 1650 und 1775) werden die Konjunktionen analysiert, die in ihrer semantischen Struktur ein kausales Merkmal enthalten. Die wichtigsten Konjunktionen sind *nebo*, *poněvadž*, *že* und *protože*. Die Verwendung von *poněvadž*, *totiž(to)* und *vždyť* unterschied sich von der im heutigen Tschechisch. Die alten Konjunktionen *jelikož* und *anžto* werden in den barocken Quellen gar nicht verwendet; es scheint, dass sie im Mitteltschechischen abgekommen sind.

Pavel Kosek
 Ústav českého jazyka FFMU
 A. Nováka 1, ČZ-602 00 Brno
 Pavel.Kosek@osu.cz